

ТЕМАТИЧНИЙ ЗВІТ

**Внутрішнє переміщення внаслідок конфлікту в Україні:
підвищена незахищеність постраждалого населення
та чинники напруженості в громадах**

Опубліковано Спеціальною моніторинговою місією ОБСЄ в Україні

© Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні 2016

Усі права захищені. Використання та копіювання змісту цього видання дозволяється виключно в некомерційних цілях та за умови обов'язкового посилання на Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в Україні.

Звіт англійською, українською та російською мовами доступний за посиланням:
<http://www.osce.org/ukraine-smm>

Зміст

1. Короткий виклад.....	4
2. Загальна інформація.....	5
3. Методологія.....	6
4. Взаємовідносини між ВПО та приймаючими громадами.....	8
5. Внутрішнє переміщення та поляризація як фактори, що впливають на згуртованість суспільства та єдність сім'ї.....	10
5.1. Діти, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, які їх замінюють.....	10
5.2. Очолювані жінками домогосподарства.....	12
5.3. Люди похилого віку.....	12
6. Проблематичність реалізації довгострокових рішень: інтеграція, реінтеграція, повернення.....	13
6.1. Доступ до належного житла.....	13
6.1.1. Центри компактного проживання.....	13
6.1.2. Проблематичність пошуку житла в приватному житловому фонді.....	14
6.1.3. Виділення земельних ділянок.....	15
6.2. Економічна ситуація та доступ до зайнятості.....	16
6.2.1. Невідповідність кваліфікації.....	17
6.2.2. Проблеми, що виникають під час працевлаштування.....	17
6.2.3. Підвищений ризик торгівлі людьми, у тому числі експлуатації праці.....	18
6.3. Доступ до соціального захисту.....	18
6.3.1. Призупинення виплати пенсій у непідконтрольних уряду районах та переміщення соціальних служб.....	19
6.3.2. Проблеми, пов'язані з реєстрацією ВПО та отриманням гуманітарної допомоги.....	19
6.4. Участь у місцевих виборах.....	21
6.5. Проблеми безпеки, що стають на заваді безпечному та довгостроковому поверненню ВПО додому.....	22
7. Свобода пересування як обтяжуюча обставина для переміщеного населення.....	25
8. Особливі питання, що стосуються переміщених осіб кримськотатарського походження.....	26
8.1. Взаємовідносини між кримськими татарами і приймаючими громадами.....	26
8.2. Проблеми, пов'язані з мовою, культурою і релігією.....	27
8.3. Проблеми, пов'язані з поверненням.....	28
9. Підсумкові спостереження.....	29

1. Короткий виклад

У серпні 2014 року Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ)¹ опублікувала свій перший тематичний звіт про внутрішнє переміщення в Україні². На той час критичне ставлення до внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з боку деяких приймаючих громад було виділено як питання, що викликало занепокоєння. Наразі, коли від початку конфлікту в Україні та навколо неї минуло два роки, питання, аналогічні тим, що піднімалися у 2014 році, залишаються не менш актуальними. Ситуація також ускладнилася новими викликами. Для того щоб оцінити вплив існуючого конфлікту і довгострокового переміщення на ВПО та на їхні взаємовідносини з приймаючими громадами, спостерігачі СММ поспілкувалися з понад 1600 ВПО та членами приймаючих громад, на всій території України.

Хоча представлені результати опитування не дають повної та всебічної оцінки ситуації з ВПО в Україні, СММ встановила, що багато ВПО продовжують стикатися із серйозними труднощами та страждати від тривалого внутрішнього переміщення. Однак потрібно зауважити, що проблеми, переміщених осіб в районах, невідконтрольних уряду, можуть бути дещо іншого характеру, ніж проблеми ВПО в підконтрольних уряду районах. Слід зазначити, що, не маючи доступу до певних даних з невідконтрольних уряду районів, СММ не мала змоги провести комплексний порівняльний аналіз ситуації.

Хоча перед приймаючими громадами та ВПО часто стоять зовсім різні проблеми, у звіті розглядаються обидві ці групи з огляду на високий ступінь взаємозалежності їхнього становища. ВПО, однак, зіткнулися зі специфічними проблемами захисту, пов'язаними з виживанням, фізичною безпекою, наявністю засобів до існування та обмеженою свободою пересування у зв'язку з внутрішнім переміщенням, що посилює їхню вразливість.

Як ВПО, так і приймаючі громади висловили думку, що внутрішнє переміщення та поляризація позицій людей внаслідок конфлікту значною мірою впливають на згуртованість суспільства та єдність сім'ї.

Спільні виклики, що постають перед приймаючими громадами та переміщеними особами, такі як безробіття та обмеженість можливостей із забезпечення житлом, були визначені як основні фактори, що потенційно можуть підвищити рівень напруженості в суспільстві та призвести до вторинних вимушених переміщень.

Ще одним можливим джерелом напруженості у взаємовідносинах між різними групами населення, що постраждали внаслідок конфлікту, а також бар'єром для їхньої майбутньої інтеграції є те, як вони по-різному сприймають дії держави щодо забезпечення конкретних потреб ВПО, зокрема, стосовно нерівного доступу до

¹ Як передбачено мандатом, СММ продовжує здійснювати моніторинг ситуації, у якій знаходяться ВПО, включаючи переміщених кримських татар. Див. [Рішення Постійної ради ОБСЄ №1117](#).

² «Внутрішньо переміщені особи в Україні», СММ ОБСЄ, 12 серпня 2014 р., <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/246201?download=true>.

реалізації громадянських та політичних прав, а також соціально-економічних можливостей.

Крім того, респонденти назвали низку ризиків, що впливають на безпеку та позбавляють їх можливості безпечно повернутися додому: це військові дії, наявність мін та боєприпасів, що не розірвалися, присутність збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, повідомлення про порушення прав людини щодо мешканців непідконтрольних уряду районів, а також відсутність верховенства права та відповідальності за порушення прав людини.

Обмеження свободи пересування цивільних осіб через лінію зіткнення посилює вплив наведених вище проблем та ризиків, пов'язаних з безпекою та захистом, на жителів постраждалих від конфлікту районів Донбасу, у тому числі на їхній доступ до системи охорони здоров'я, соціальних виплат та можливості отримати офіційні особисті документи.

У внутрішньо переміщених кримських татар виникають додаткові труднощі, пов'язані зі збереженням та використанням рідної мови, культури та релігії.

Представляючи отримані дані, СММ намагається висвітлити негативні наслідки конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також вплив ситуації, що склалася в Криму, на різні верстви цивільного населення на території України. Крім того, Місія підкреслює необхідність вжиття відповідних заходів для відновлення взаємної довіри в громадах, зниження ризиків, пов'язаних з внутрішнім переміщенням, та сприяння впровадженню довгострокових рішень.

2. Загальна інформація

Конфлікт в Україні та навколо неї змусив тисячі людей покинути свої домівки та шукати притулку в інших місцях³. Значна кількість людей змушена була переїхати в інші області України або виїхати за кордон з двох основних причин. По-перше, анексія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (Крим) спонукала людей, включаючи кримських татар, залишити Кримський півострів. По-друге, «проголошення незалежності» членами «Донецької Народної Республіки» («ДНР») і «Луганської Народної Республіки» («ЛНР») та активізація військових дій на сході України в середині 2014 року призвели до того, що кількість переселенців різко зростає. Наявні дані щодо чисельності ВПО залишаються суперечливими. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на 4 квітня 2016 р. кількість офіційно зареєстрованих ВПО перевищила 1,76 млн осіб. Чимало цих людей переїхало

³ Згідно з Керівними принципами щодо переміщення осіб всередині країни, викладеними в Додатку до звіту Представника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй від 11 лютого 1998 р. (E/CN.4/1998/53/Add.2), (G.A. Res. 60/L.1, 132, U.N. Doc. A/60/L.1) (Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб всередині країни), «ВПО — це особи чи групи осіб, яких змусили чи які були вимушені покинути власні домівки або місця звичного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків військового конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини, природних чи антропогенних лих, та які не перетинали міжнародно визнаних кордонів держави».

до підконтрольних уряду районів, у той час як інші залишаються мешкати як вимушені переселенці в районах, непідконтрольних уряду, та регулярно перетинають лінію зіткнення⁴. Тисячі людей шукали притулку також в сусідніх країнах⁵.

Можна виділити низку проблемних питань та викликів, які є спільними для багатьох переселенців, однак ситуація кожної окремої ВПО зумовлюється конкретними особистими обставинами. Фактори, що змушують людей залишати свої домівки та впливають на те, чи повернуться вони додому, чи залишаться на постійне проживання в іншому місці, досить різноманітні та індивідуальні. Поспішний від'їзд часто був зумовлений сукупністю економічних та політичних мотивів. Для ВПО з Криму однією з головних причин виїзду з півострова була втеча від переслідувань, у той час як більшість людей, що виїжджали з Донбасу, думали, у першу чергу, про безпеку свого життя та здоров'я.

На вибір нового місця проживання впливали такі фактори, як наявність економічних можливостей та більш безпечного житла, а також родинні та особисті зв'язки⁶. Багато хто з ВПО зміг покинути зону конфлікту та оселитися на новому місці завдяки підтримці родичів або на власні заощадження. Згодом, коли перебування ВПО на новому місці затягнулося, а можливостей знайти нові джерела доходу не залишилося, їхні заощадження вичерпалися і ВПО залишилися без коштів для існування.

Співрозмовники неодноразово закликали до миру. На необхідності встановлення миру особливо наголошували на сході України: люди по обидві сторони лінії зіткнення зазначали, що єдине, що має значення, — це припинення конфлікту.

3. Методологія

Цей звіт базується на результатах обговорень у фокус-групах та індивідуальних бесідах із постраждалими від конфлікту, що мешкають на Донбасі та в інших регіонах України. Методологія проведення обговорень у фокус-групах була розроблена спільно з Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ)⁷. Перед проведенням оцінювання результатів обговорень співробітники СММ

⁴ Згідно з Планом гуманітарного реагування (ПГУ) для України, у підконтрольних уряду районах постійно проживають від 800 000 до 1 млн ВПО, у той час як інші ВПО часто перетинають лінію зіткнення в обох напрямках. З різних причин деякі переміщені особи не зареєструвалися як ВПО. З огляду на це точно оцінити кількість ВПО досить складно.

⁵ УВКБ ООН, Москва, «Становище біженців з України в Російській Федерації», вересень 2015 р., <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1299/UNHCR%20UKRAINE%20Operational%20Update%2024DEC15.pdf>

⁶ Див. також «Оцінку потреб у житлі та непродовольчих товарах», серпень 2015 р. (Оцінка REACH), http://www.sheltercluster.org/sites/default/files/docs/reach_ukr_report_shelter_and_nfi_assessment_august2015.pdf

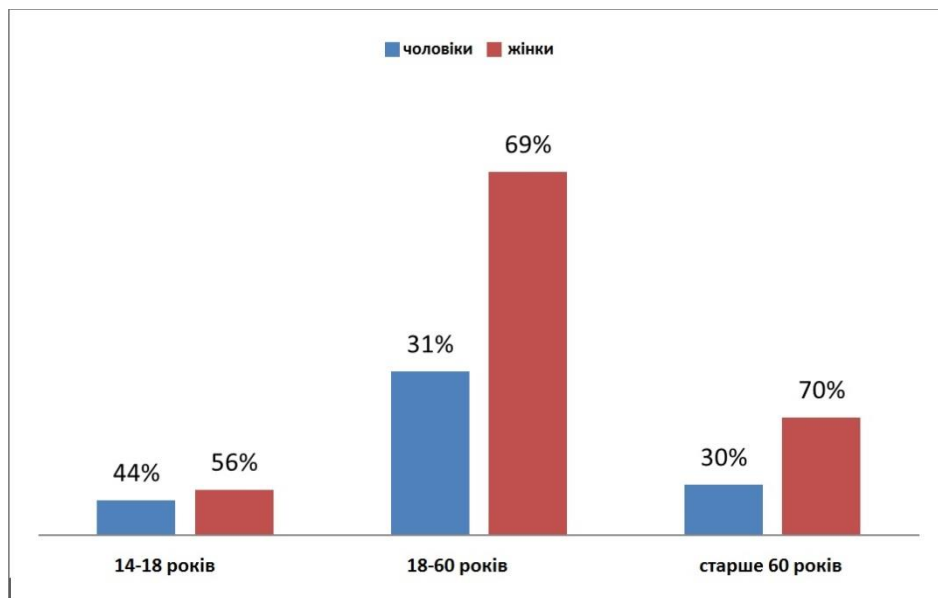
⁷ 18 липня 2014 р. обидві організації підписали Робочу угоду з метою сприяння координації на місцях, регулярному обміну інформацією та зміцненню потенціалу для вирішення питань ВПО, що стало продовженням співпраці між СММ та УВКБ, завдяки якій СММ опублікувала свій перший тематичний звіт про внутрішньо переміщених осіб у 2014 році.

пройшли відповідну підготовку за підтримки УВКБ та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ)⁸.

Обговорення у фокус-групах та індивідуальні бесіди проводилися в період із серпня до листопада 2015 року у 19 областях України: Чернівецькій, Вінницькій, Хмельницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Харківській, Полтавській, Херсонській, Миколаївській, Черкаській, Чернігівській, Житомирській, Київській, Львівській, Одеській, Донецькій та Луганській.

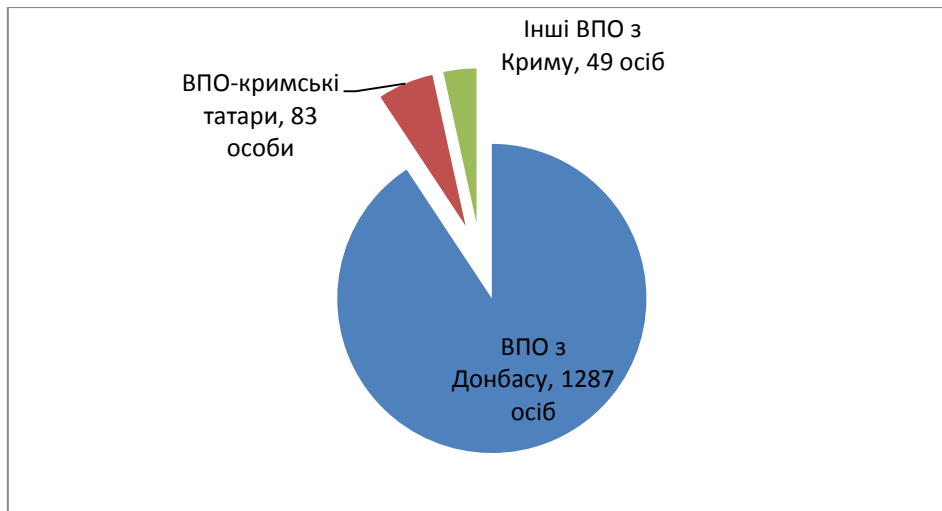
Понад 1652 співрозмовники взяли участь у 161 бесіді у фокус-групах та 39 індивідуальних бесідах. У дослідженні загалом взяли участь 1419 ВПО та 233 представники приймаючих громад. З опитаних ВПО 69% склали жінки та дівчатка (982 особи) і 31% — чоловіки та хлопчики (437 осіб), що підтверджує дані про те, що серед ВПО значно переважають жінки⁹.

За віковою ознакою розподіл ВПО був таким: 10% — віком від 14 до 18 років (44% чоловічої статі та 56% жіночої статі), 68% — від 18 до 60 років (31% чоловіки і 69% жінки) і 22% — 60 років або старше (30% чоловіки і 70% жінки). З опитаних ВПО 1287 осіб (91%) були вихідцями зі Східної України, 132 особи (9%) — з Криму та 83 особи (5,8%) — кримськими татарами. Кількість учасників обговорень у фокус-групі становила від 4 до 30 осіб.

⁸ П'ятдесят одна особа із числа спостерігачів та перекладачів СММ пройшла навчання з ефективного використання обговорень у фокус-групах як інструменту збору інформації. Спостерігачі СММ також ознайомилися із Пам'яткою щодо заходів захисту «Вирішення питань, пов'язаних із переміщенням та захистом переміщених груп населення та спільнот, які постраждали протягом усього циклу конфлікту: методика спільних дій» (документ, розроблений спільно ОБСЄ та УВКБ ООН) <http://www.osce.org/ru/secretariat/125252?download=true>.

⁹ За даними «Жінки ООН» (7 жовтня 2015 р.), загалом близько 65% ВПО складають жінки і діти («ООН висвітлює гендерні та гуманітарні питання, пов'язані з конфліктом у східній Україні») <http://eca.unwomen.org/en/news/stories/2015/10/ukraine-un-tackles-gender-and-humanitarian-impacts>.

СММ спілкувалася з ВПО, приймаючими родинами, представниками приймаючих громад, а також місцевими органами влади, такими як облдержадміністрації, обласними, міськими та сільськими радами, департаментами соціального захисту населення і Державною службою України із надзвичайних ситуацій. Члени Місії спілкувалася з ВПО, що мешкають у приміщеннях приватного житлового фонду та центрах компактного проживання, розташованих у сільській місцевості, містах та приміських зонах як в підконтрольних, так і непідконтрольних уряду районах¹⁰.

4. Взаємовідносини між ВПО та приймаючими громадами

Оскільки ситуація з безпекою залишалася нестабільною і ВПО здебільшого не могли повернутися додому, їхні взаємовідносини з приймаючими громадами стали невід'ємною складовою їхнього нового життя. Як повідомлялося в тематичному звіті СММ 2014 року «Внутрішньо переміщені особи в Україні», інститути громадянського суспільства (ІГС), такі як неурядові організації (НУО) та церкви, взяли на свої плечі основну відповідальність за надання гуманітарної допомоги ВПО. Вимушені переселенці підтвердили, що ця підтримка була тривалою, та навели безліч прикладів, як приймаючі громади постійно їм допомагають, забезпечуючи їх безкоштовним житлом, харчами, одягом та дитячими іграшками. Майже в усіх місцях, за рідкісними винятками, батьки повідомляли, що їхніх дітей приймали привітно. Люди, які змушені були покидати свої домівки, рятуючись від обстрілів в районах, безпосередньо уражених збройним конфліктом, просто тікали з одного села в інше в межах зони конфлікту. Вони повідомляли СММ, що їх зустрічали із почуттям солідарності та розумінням. З часом ресурси у приймаючих громадах почали вичерпуватися і на зміну проявам солідарності та підтримки щодо ВПО прийшли почуття розчарування, безсилля або байдужості. Протягом періоду, що охоплюється звітом, ВПО повідомили, що помітили цю зміну в ставленні до себе та відчули, що місцеві громади сприймають їх як тягар.

¹⁰ Однак в районах, непідконтрольних уряду, і особливо в районах, підконтрольних «ЛНР», деякі інтерв'ю не відбулися з міркувань безпеки та через проблеми з доступом на територію.

Погіршення соціально-економічної ситуації в країні та виділення обмеженого обсягу допомоги пораненим та демобілізованим військовослужбовцям часто сприймалося ВПО та приймаючими громадами як причина того, що ВПО виділяється тепер менше ресурсів. Зміна ставлення до ВПО в приймаючих громадах стала помітною після кількох хвиль переселення з Донбасу через активізацію бойових дій. За словами ВПО, їм нерідко доводилося вислуховувати грубі й образливі слова на свою адресу прямо на вулиці, у громадському транспорті, на ринку. Зокрема до чоловіків призовного та більш зрілого віку ставлення місцевих громад було гіршим: ці ВПО часто стикалися з проявами обурення з боку місцевих жителів, чії родичі в той час служили в зоні конфлікту чи щойно повернулися звідти.

Багато ВПО повідомили, що вони не хочуть «афішувати» свій статус, вважаючи за краще «злитися» з основною масою та «не виділятися». Одна студентка кримськотатарського походження зазначила, що «саме тяганина з оформленням документів змусила її відчувати себе ВПО». Деякі ВПО вважають недоцільним розказувати про те, що вони пережили в ході конфлікту, як жили до переїзду або в яких умовах живуть зараз, оскільки приймаючі громади, на їхню думку, їх не зрозуміють.

У випадках, коли переміщені особи разом із місцевим населенням були залучені до волонтерської роботи, ВПО повідомляли про більш позитивне ставлення до себе. СММ спілкувалася з ВПО, які запровадили власні ініціативи або приєдналися до вже існуючих з метою надання допомоги тим, хто намагається інтегруватися шляхом активної участі в житті громади, а також з людьми, які, об'єднавши свої знання та сили, створили НУО.

На думку ВПО та приймаючих громад, жінки краще співпрацювали з місцевим населенням та їм легше вдавалося розбудовувати соціальні зв'язки. Через те що в суспільстві, за твердженнями учасників обговорень у фокус-групах (ОФГ), існує загальний стереотип, що «чоловіки повинні воювати», місцеві громади не завжди прихильно ставилися до чоловіків-переселенців.

І ВПО, і місцеві жителі вважають, що жінки та діти здатні відігравати важливу роль у процесі інтеграції ВПО та сприяти створенню атмосфери довіри. Роль жінок у справі розбудови миру також була підкреслена багатьма співрозмовниками. Представники львівської Громадської організації «Центр «Жіночі перспективи» зазначили, що жінки-ВПО відіграють найважливішу роль у сприянні діалогу з приймаючими громадами. У невідконтрольній уряді Макіївці (Донецька область) жінки звернулися до членів «ДНР» з проханням не рити окопи поруч із житловим районом. У результаті, члени «ДНР», як повідомили співрозмовники, перемістилися до іншого району, де рівень загрози безпеці цивільного населенню був нижчим.

5. Внутрішнє переміщення та поляризація як фактори, що впливають на згуртованість суспільства та єдність сім'ї

Внутрішнє переміщення призвело до того, що члени багатьох родин віддалилися одне від одного через те, що особисті, соціальні та культурні зв'язки було обірвано і спілкування між ними припинилося¹¹. Особливо від цього постраждали діти, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють, а також очолювані жінками домогосподарства та люди похилого віку. Поляризація позицій людей у результаті конфлікту великою мірою вплинула на суспільну згуртованість та єдність сім'ї як серед ВПО, так і в приймаючих громадах. Проте розлука з родиною, віддалення від друзів та обмежений доступ до мереж соціальної підтримки, зумовлені внутрішнім переміщенням, роблять особливо уразливими саме ВПО. Багато ВПО відчують себе відірваними від своїх колишніх громад та водночас живуть в новому місці із почуттям нестабільності через повну невизначеність та затяжний характер ситуації, у якій вони опинилися.

Чимало ВПО з Донбасу висловили занепокоєння з приводу того, що після повернення додому повторно інтегруватися та знайти спільну мову з членами своєї колишньої місцевої громади їм буде складно. Серед ВПО є побоювання, що люди, які залишилися на Донбасі, можливо, сприйматимуть переселенців, що повертатимуться додому, як зрадників, що втекли від труднощів і випробувань конфлікту. У невідконтрольних урядів районах один співрозмовник повідомив, що він повністю втратив зв'язок зі своїми колишніми друзями після того, як вони переїхали до районів, підконтрольних уряду. А за словами ще одного співрозмовника, його тестя погрожував вбити свою власну дочку за те, що вона поїхала за чоловіком на підконтрольну уряду територію.

5.1. Діти, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, які їх замінюють

У всіх діях та рішеннях щодо дітей, які мають на них безпосередній вплив, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини¹². В умовах внутрішнього переміщення діти, які переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють, потребують особливої уваги з огляду на специфіку ризиків, з якими вони можуть зіткнутися¹³. Деякі ВПО скаржилися на те, що діти-ВПО не могли

¹¹ Право на повагу до сімейного життя закріплено в загальних та регіональних правових документах, а право на єдність сім'ї є невід'ємною частиною права на сімейне життя. [Загальна декларація прав людини Організації Об'єднаних Націй](#), Європейська конвенція з прав людини, що набула чинності щодо України 11 вересня 1997 р., http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf, [Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб всередині країни](#) (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців).

¹² Порівн. зі статтею 3 Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., Збірник міжнародних договорів ООН (Treaty Series), том 1577, с. 3, набула чинності щодо України 27 вересня 1991 р.

¹³ «Міжвідомчі керівні принципи щодо дітей, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють» <http://www.unhcr.org/4098b3172.html>. Широкий спектр міжнародних, регіональних та національних правових інструментів визначає, що всі діти мають право на захист та піклування. Для дітей, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють, особливе значення мають такі права: право на ім'я, посвідчення особи та реєстрацію свого народження; право на фізичний та

самостійно подати заяву про взяття на облік ВПО¹⁴ і через це часто були не в змозі отримати державну допомогу. Неповнолітні діти, що прибули без супроводу батьків із непідконтрольних уряду районів разом з родичами, які не є їхніми батьками або законними представниками, можуть зареєструватися як ВПО тільки через державні органи опіки та піклування¹⁵. Відповідно до чинного законодавства батьки можуть надати нотаріально засвідчену заяву про отримання адресної грошової допомоги, належної дітям, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють, за зверненнями інших осіб¹⁶. Однак в непідконтрольних уряду районах відсутня можливість скористатися послугами українських нотаріусів¹⁷.

Конфлікт на Донбасі продовжує впливати на дітей, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, що їх замінюють. Наприклад, коли один з батьків, що фінансово підтримує дитину, мешкає в непідконтрольному уряду районі і в нього відсутні кошти або ж він просто припиняє переказувати кошти дитині, остання залишається без батьківської фінансової підтримки та без можливості примусового стягнення таких платежів.

Розлучення із сім'єю також вплинуло на учнів шкіл та студентів вищих навчальних закладів, які переселилися до підконтрольних уряду районів, у той час як їхні батьки залишилися на території, що не контролюється урядом. Намагаючись вижити без

правовий захист; право бути разом зі своїми батьками; право мати джерело основних засобів до існування; право на піклування та допомогу, необхідну для їхнього розвитку в їхньому віці; право брати участь у прийнятті рішень щодо свого майбутнього.

¹⁴ Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 1 жовтня 2014 р. № 509 (Постанова № 509), тільки повнолітні ВПО або їхні законні представники мають право звертатися із заявою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. СММ відзначає, що згідно з нещодавніми змінами до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (Закон про ВПО), діти, у тому числі ті, що прибули без супроводу батьків або законних представників, тепер, у цілому, мають чітко визначене право бути зареєстрованими як ВПО.

¹⁵ Закон про ВПО зі змінами дозволяє особам, які досягли 14 років, особисто подавати заяву про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи незалежно від того, чи супроводжуються вони батьками або родичами. Що стосується осіб, які не досягли 14 років (малолітніх), Закон про ВПО, як і раніше, в цілому, передбачає, що заяву про взяття на облік ВПО від імені малолітньої дитини повинні подавати її батьки або законні представники, але також дозволяє і родичам, з якими проживає малолітня дитина, подавати відповідну заяву, із залученням органів опіки та піклування в інших випадках.

¹⁶ Пункт 3² Постанови Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 12 жовтня 2014 р. № 505 (Постанова № 505).

¹⁷ Див. пункт 5.2.1. Тематичного звіту СММ ОБСЄ «Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні», грудень 2015 року, <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321>. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції» від 17 червня 2014 р. № 953/5, доступ користувачів до всіх державних реєстрів, у тому числі до Єдиного реєстру довіреностей, в окремих районах Донецької та Луганської областей було припинено до закінчення АТО.

підтримки рідних, молоді люди мають більший ризик стати жертвами насильства в його різних формах¹⁸.

5.2. Очолювані жінками домогосподарства

Через конфлікт в Україні багато сімей перетворилися на очолювані жінками домогосподарства, що мало вплив як на жінок-ВПО, так і на жінок з приймаючих громад. Багато жінок втратили своїх чоловіків через бойові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Тисячі інших жінок покинули свої домівки та переїхали разом зі своїми дітьми до інших місць, у той час як їхні чоловіки залишилися вдома. У багатьох з них немає друзів та знайомих в новому місці, немає також джерел доходу, можливості придбати чи винаймати житло та можливостей працевлаштування та професійного розвитку¹⁹.

У с. Нова Гребля Вінницької області чоловіки більшості кримських татарок служать в зоні конфлікту або залишилися в Криму. Це мало великий вплив на їхнє сімейне життя. Внутрішнє переміщення також стало причиною багатьох випадків офіційного розірвання шлюбу або окремого проживання подружжя за рішенням суду.

5.3. Люди похилого віку

Відрив від сім'ї та друзів збільшив рівень незахищеності літніх людей, які взагалі в більшій мірі залежні від допомоги інших. ВПО літнього віку по всій території України розказували, як сильно вони прив'язані до своїх домівок і як бажають якомога швидше повернутися додому. Вони підтримують регулярний зв'язок, переважно телефонний, із своєю родиною та друзями в попередньому місці проживання. Деякі літні ВПО взяли на себе відповідальність опікати і доглядати за дітьми та підлітками, які залишилися з ними, у той час як їхні батьки живуть в іншому місці. І хоча літні люди відносяться до групи ризику і частіше мають проблеми зі здоров'ям та обмежену рухливість, вони все-таки взяли на себе відповідальність за своїх онуків. Людям похилого віку з обмеженою рухливістю, залежним від гуманітарної допомоги, доводиться долати додаткові труднощі, щоб отримати цю допомогу, оскільки вона не завжди доставляється до їхнього дому. Чимало літніх людей через свою інвалідність або обмежені фізичні можливості не змогли залишити зону конфлікту разом з іншими членами своєї родини. ВПО, чий родич літнього віку не змогли з ними переїхати, дуже турбувалися про їхнє здоров'я та побутові умови і тому наражали себе на додаткові ризики для того, щоб провідати їх або доглянути за ними. Під час цих поїздок їм доводилося довго стояти в чергах на контрольно-пропускних пунктах, оточених мінними полями, та подорожувати в районах, розташованих поряд із зонами бойових дій, які часто попадали під обстріли.

¹⁸ Не отримуючи достатньо грошей та підтримки з боку своєї сім'ї, молоді люди змушені самостійно шукати кошти на свої витрати. Це збільшує їхній ризик стати жертвою тих чи інших проявів насилля, особливо якщо вони стануть причетними до діяльності злочинних угруповань, незаконного обігу наркотиків або проституції.

¹⁹ Див. також пункт 6.2. «Економічна ситуація та доступ до зайнятості».

6. Проблематичність реалізації довгострокових рішень: інтеграція, реінтеграція, повернення

Громади, що приймають ВПО, відчувають скорочення кількості робочих місць в ключових галузях економіки внаслідок конфлікту, а також збільшення цін на оренду нерухомості за рахунок напливу ВПО. Через те, що ВПО отримували державну соціальну допомогу, у приймаючих громад складалося враження, що ВПО негативно вплинули на їхнє власне становище та створили їм конкуренцію. Перед ВПО та членами приймаючих громад часто стоять подібні виклики і проблеми, що потребують вирішення. Однак у зв'язку з конкретними проблемами захисту ВПО є більш уразливими, що багато в чому зумовлює їхні взаємовідносини з приймаючими громадами. Подальше ускладнення ситуації на тлі зростання вартості проживання та відсутності доступу до належного житла, роботи і соціальних виплат може в деяких випадках призвести до вторинних внутрішніх переміщень або, в інших випадках, до підвищення рівня напруженості. Названі проблеми роблять перспективу інтеграції ВПО та реалізацію довгострокових рішень в майбутньому досить проблематичними²⁰.

6.1. Доступ до належного житла

У контексті тривалого внутрішнього переміщення доступ до житла залишається для ВПО серйозною проблемою²¹. Майже всі опитані ВПО наголосили на відсутності житла належного рівня за доступною ціною. Чимало ВПО залишилися без даху над головою, коли їхні будинки та квартири зазнали серйозних ушкоджень. Не маючи можливості повернутися додому, багато переселенців продовжують мешкати в приміщеннях для тимчасового проживання або в центрах для ВПО.

6.1.1. Центри компактного проживання²²

В умовах тривалого внутрішнього переміщення центри компактного проживання ВПО поступово втрачають свій статус «тимчасового» житла та щодалі вичерпують ресурси. Деякі ВПО не можуть дозволити собі винаймати квартири, що знаходяться у приватній власності, і тому досі мешкають в центрах компактного проживання²³. Часто житло, що надавалося ВПО, знаходилося в будівлях та установах, які були призначені для інших цілей (наприклад, заклади для безпритульних людей, будинки для людей похилого віку, табори літнього відпочинку тощо). Серед основних проблем ВПО, які мешкають в приміщеннях загального користування, — відсутність медичної допомоги, неприйнятні

²⁰ Схожі виклики описуються у Результатах спільної оцінки УВКБ, квітень-червень 2015 року.

²¹ Право ВПО на безпечне та належне житло гарантується Керівними принципами ООН щодо переміщення осіб всередині країни (принцип 18), Конституцією України від 28 червня 1996 р. (статті 47-48) та Законом про ВПО (стаття 9(1)). Див. також Звіт Норвезької ради у справах біженців «Права на житло, землю та власність переміщених та постраждалих від конфлікту громад на сході України. Резюме», листопад 2015 року, https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/ukrainian_sum.pdf

²² У непідконтрольних уряду районах СММ не змогла отримати достатню інформацію для проведення порівняльного аналізу й оцінки ситуації в цих районах.

²³ За даними Оперативного інформаційного бюлетеня щодо України УВКБ ООН, 20 січня-9 лютого 2016 р., приблизно 14 000 переміщених осіб мешкають у близько 300 центрах компактного проживання, розташованих по всій території країни в підконтрольних уряду районах.

умови проживання та ізоляція. У багатьох центрах компактного проживання людям загрожує виселення, а з деяких — вже довелося виселитися. Чимало таких центрів розташовані далеко від міст — тобто далеко від закладів охорони здоров'я, освітніх установ та потенційних місць працевлаштування.

Люди похилого віку та інваліди, які розмістилися в центрах компактного проживання, залишаються найбільш вразливими групами осіб, що страждають від обмеженого доступу до системи охорони здоров'я. В одному санаторії, що розмістив на своїй території ВПО, взяли на роботу одну медсестру, яка сама була вимушеною переселенкою, щоб надавати необхідну допомогу майже 200 ВПО, включаючи прикутих до ліжка інвалідів. Ще одним негативним фактором є те, що на деяких маршрутах громадського транспорту, які з'єднують центри компактного проживання з найближчими містами, автобуси не обладнані трапами та платформами для інвалідних візків для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Вимушені переселенці з деяких закладів для ВПО повідомили про погіршення взаємовідносин з адміністрацією цих закладів та місцевими жителями. Приймаюча громада підконтрольного уряду курортного міста Святогірськ (Донецька область) висловила занепокоєність кількістю ВПО, яка наразі вдвічі перевищує чисельність місцевого населення. Конфлікт негативно вплинув на літній туризм: місцеві жителі отримали менший дохід або взагалі нічого не заробили на туризмі. Їм здається, що вони опинилися навіть у гіршій ситуації, ніж ВПО. Деякі заклади не отримали коштів для покриття витрат, пов'язаних з перебуванням ВПО. Внаслідок цього деякі заклади накопичили борги та змушені були звільнити працівників або відправити їх у відпустку за власний рахунок.

Чимало переміщених осіб зазначили, що почувають себе людьми другого сорту. Деякі назвали свою ситуацію «безперспективною» та «безнадійною». Деякі внутрішньо переміщені жінки з дітьми, які не отримують достатньої підтримки та грошей від родичів, поскаржилися, що почувають себе «загнаними в пастку». В очолюваних жінками домогосподарствах обов'язок піклуватися та доглядати за малолітніми дітьми робить для жінки пошук роботи проблематичним. У центрі компактного проживання в Донецьку координатор центру повідомив, що деякі матері-переселенки почали вживати алкоголь. Спостерігачі СММ спостерігали ситуацію, коли хлопець-підліток мешкав зі своїми двома бабусями в одній кімнаті. Водночас у деяких інших місцях, розташованих у великих містах або поблизу них, де немає проблем з доставкою та отриманням гуманітарної допомоги, ВПО повідомили, що умови життя здавалися їм цілком прийнятними.

6.1.2. Проблематичність пошуку житла в приватному житловому фонді

Респонденти в усіх областях зазначили, що з того часу, коли розпочався конфлікт, орендна плата та комунальні платежі різко зросли, що значно ускладнює пошук придатного та фінансово доступного житла як для ВПО, так і для членів приймаючої громади, а також призводить до зростання напруженості у взаємовідносинах між цими

двома групами. У приймаючих громад складається враження, що саме через вплив ВПО збільшився попит на житло, зросли ціни на оренду та посилилася конкуренція серед потенційних орендарів²⁴.

Чимало ВПО повідомили про небажання власників нерухомого майна здавати їм в оренду свої квартири. Інші ж стверджували, що деякі господарі квартир, побоюючись, що ВПО не зможуть сплачувати їм за житло регулярно, вимагали орендну плату за цілий рік вперед. Деякі переселенці також наводили приклади того, як власники нерухомого майна розривали укладені з ними договори оренди після того, як дізнавалися, що їхні орендарі — ВПО. Також були повідомлення про випадки, коли власники відмовлялися підписувати договір оренди, щоб не мати зайвих клопотів із податковою звітністю²⁵. За словами ВПО, відсутність договору оренди житла породжує непевність у завтрашньому дні. На думку деяких ВПО, відмова власників нерухомості підписувати договір оренди та офіційно реєструвати ВПО за фактичною адресою проживання створює перешкоди для отримання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг²⁶. Чимало ВПО зазначили, що вони платять вищу орендну плату, ніж інші орендарі.

6.1.3. Виділення земельних ділянок

ВПО мають законне право на отримання земельної ділянки за місцем свого поточного фактичного проживання із земель державної та комунальної власності²⁷. У Львівській області були започатковані громадські ініціативи щодо виділення земельних ділянок ВПО. На дату цього звіту земельні ділянки також вже було виділено колишнім учасникам антитерористичної операції²⁸, що спровокувало сплеск напруженості у

²⁴Крім того, деякі ВПО відмовилися поселятися в сільській місцевості через віддаленість сіл від населених пунктів, де можна знайти роботу та мати доступ до освіти й медичного обслуговування належного рівня.

²⁵Задача в оренду майна зумовлює податкові зобов'язання для власників квартир. У зв'язку з цим господарі не бажають здавати свої квартири в оренду ВПО, побоюючись, що останні вкажуть адресу, за якою вони мешкають, в офіційних документах про взяття на облік ВПО, у результаті чого власникам житла, можливо, доведеться сплатити додаткові податки.

²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21 жовтня 1995 р. № 848 дозволяє орендарям, які фактично мешкають в житловому приміщенні на підставі договору оренди житла, за певних умов отримувати субсидію на оплату житлово-комунальні послуг.

²⁷Згідно зі статтями 11(8) та 11(9) Закону про ВПО, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень забезпечують відповідно до чинного законодавства України набуття ВПО за місцем їхнього фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель державної або комунальної власності.

²⁸Учасники антитерористичної операції (АТО), відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014, які є учасниками бойових дій згідно зі статтею 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ (Закон про статус та гарантії), мають право на виділення земельних ділянок у першочерговому порядку відповідно до статті 12(1)(14) Закону про статус та гарантії.

взаємовідносинах між приймаючими громадами, інститутами громадянського суспільства, учасниками бойових дій та ВПО.

Голова сільської ради в с. Вороців (Львівська область) повідомив СММ, що земельні ділянки були виділені 24 родинам ВПО і що деякі місцеві жителі виступали проти цього. Сільська рада також займалася відведенням земельних ділянок учасникам бойових дій. За словами співрозмовника, між ВПО та учасниками бойових дій не було ніяких конфліктів щодо розподілу земельних ділянок. Проте у Громадській організації «Громадський рух переселенців Донбасу» розказали, що вони зверталися до сільської ради з проханням замінити виділені ВПО земельні ділянки на інші ділянки на території села у зв'язку з тим, що відведені їм ділянки були нібито непридатними для будівництва. Представники вказаної громадської організації зазначили, що сільська влада також виставила їм певні умови, яких із самого початку в їхніх домовленостях взагалі не було. За повідомленнями, деякі люди боялися, що ВПО створять собі окреме поселення і, можливо, поставлять під загрозу мир і порядок територіальної громади.

6.2. Економічна ситуація та доступ до зайнятості

ВПО, які брали участь в обговореннях та бесідах, відзначили, що соціально-економічна незахищеність — головна проблема, що ставить ВПО в умови повної невизначеності та змушує багатьох з них до вторинного переміщення або навіть до повернення додому. Приплив безробітних ВПО на тлі застою на ринку праці приймаючі громади можуть сприймати як потенційну загрозу. Кілька ВПО повернулися у свої рідні міста та села через відсутність можливостей працевлаштування або житла. Як стало відомо, за відсутності інших варіантів, для того щоб мати хоч якесь джерело засобів до існування, чоловіки вступали до лав армії. Чимало ВПО вважають відсутність економічних ресурсів причиною того, що вони не відчують себе повноцінними та рівноправними членами місцевої громади.

Особливо важко знайти роботу в нових місцях проживання самотнім матерям та жінкам середнього віку. Одинокa матір, яка мешкає в Івано-Франківську зі своїми чотирма дітьми, з яких одна дитина — інвалід, повідомила, що вона не в змозі впоратися з такою високою вартістю проживання і тому планує повернутися на Донбас, незважаючи на небезпеку. У багатьох місцях, особливо в селах, спостерігається нестача вільних місць у дошкільних закладах. Далеко не всі ВПО та місцеві жителі мають можливість влаштувати своїх дітей до дитячого садка. Водночас для багатьох жінок влаштування дитини до дошкільного навчального закладу є передумовою для працевлаштування²⁹.

²⁹ Багато ВПО скаржилися на труднощі з отриманням місця для дитини в дитячому садочку, особливо ті, хто переселилися на більш пізній стадії конфлікту. Також люди повідомляли, що в сільській місцевості взагалі майже немає дитячих садків. Водночас чимало ВПО в різних областях підтвердили, що їхніх дітей прийняли до дитячого садка в пріоритетному порядку, що викликало хвилю обурення серед членів приймаючої громади, які стояли в черзі на влаштування дитини до дошкільного закладу протягом кількох років.

На думку деяких ВПО, внутрішнє переміщення інколи сприяє зміцненню традиційних гендерних ролей. Жінки-ВПО кримськотатарського походження із с. Нова Гребля розказали, що вони займаються переважно хатніми справами та не мають часу шукати роботу.

6.2.1. Невідповідність кваліфікації

Велика кількість ВПО з Донбасу, які у себе вдома працювали у важкій або гірничій промисловості, переселилися до сільськогосподарських районів, де потрібні інші навички та вміння. Деякі ВПО не змогли знайти відповідну своїй кваліфікації роботу у нових місцях проживання. Багато ВПО погоджувалися на роботу з меншою оплатою праці або на нижчі посади порівняно з їхнім попереднім місцем роботи.

У деяких випадках ВПО відмовлялися від запропонованої роботи, якщо та не відповідала їхній кваліфікації і професійному досвіду або їхнім очікуванням щодо розміру заробітної плати. Також були випадки, коли переселенці з вищою освітою та значним досвідом трудової діяльності відмовлялися від низькооплачуваної роботи. Той факт, що інколи ВПО відмовлялися від запропонованого працевлаштування, призвів до того, що в деяких приймаючих громадах місцеве населення почало вважати, що переселенці не хочуть працювати і воліють жити за рахунок державної допомоги.

6.2.2. Проблеми, що виникають під час працевлаштування

Деякі ВПО вважали, що низький рівень оплати праці пов'язаний з їхнім статусом переселенців. Вони стверджували, що роботодавці не завжди виявляли бажання наймати їх та витратити кошти на навчання переселенців, які, можливо, не залишаться там надовго. Було прийнято низку нормативно-правових актів, що надавали певні пільги роботодавцям, які наймали на роботу переселенців, але самі ВПО заявляли, що ці заходи не є достатньо дієвими³⁰. Деякі переселенці казали, що їм відмовляли у прийомі на роботу через те, що вони приїхали з Донбасу. Один з них, наприклад, стверджував, що потенційний роботодавець відмовив йому після того, як побачив його довідку про взяття на облік ВПО, у якій було зазначено, що він приїхав з Донбасу. Ще один переселенець стверджував, що за однакову роботу він отримував зарплату на 40% меншу, ніж його колеги з місцевої громади. НУО «Крим SOS» виграла справу переселенця з Криму, який отримував меншу зарплату і мав гірші умови праці, ніж інші працівники в тому місці, де він працював. Коли він порушив це питання перед роботодавцем, його було звільнено. На виконання рішення суду позивач отримав

³⁰ Певні заходи сприяння зайнятості ВПО були запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 5 березня № 245-VIII. Зокрема, ці заходи включають компенсацію витрат (відшкодування) на визначену оплату праці для тих роботодавців, які працевлаштовують ВПО на умовах короткострокових трудових договорів (за умови дотримання й інших вимог). Ця компенсація оплати праці ВПО була введена 25 вересня 2015 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб» від 8 вересня 2015 р. № 696.

компенсацію і його було поновлено на роботі на рівних умовах з іншими працівниками та з відповідною оплатою праці.

6.2.3. Підвищений ризик торгівлі людьми, у тому числі експлуатації праці

Відсутність гарантій трудової зайнятості, непостійна зайнятість, низькі зарплати та затримки в оплаті праці збільшують ризик для чоловіків та жінок стати жертвами торгівлі людьми³¹. Зростає ймовірність того, що ВПО будуть працювати на неофіційній роботі без соціального захисту, що особливо стосується жінок, оскільки вони становлять більшість серед осіб працездатного віку. За таких умов зростає ризик того, що жінки можуть стати жертвами злочинних угруповань, причетних до торгівлі людьми. В одному невідконтрольному уряді селі в Донецькій області, де більшість населення до початку конфлікту працювало на місцевих шахтах або на залізниці, приблизно 300 переселенців повернулися додому у вересні 2015 року. Після повернення роботи в них не було і вони залишилися безробітними. У липні 2015 року в прокуратурі Львівської області спостерігачам СММ повідомили, що у Львівській області було виявлено шість випадків торгівлі людьми, у зв'язку з чим було розпочато кримінальне провадження. П'ять жертв були переселенками з Донбасу, а одна — з Криму. У підконтрольних «ДНР» населених пунктах, таких як Амвросіївка і Харцизьк, спостерігачам СММ повідомляли про випадки трудової експлуатації. За повідомленнями кількох чоловіків віком 20-30 років, вони виконували важку фізичну працю, за яку їхні роботодавці їм недоплачували.

6.3. Доступ до соціального захисту

ВПО мають таке ж право на соціальний захист, як і інші громадяни України³². У багатьох випадках припинення соціальних виплат в невідконтрольних уряді районах³³ сприяло первинному внутрішньому переміщенню з Донбасу. Однак переміщення

³¹ Міжнародна організація з міграції (МОМ) зафіксувала дев'ять випадків торгівлі (або спроб торгівлі) ВПО в 2015 році. МОМ також надавала допомогу трьом особам, які потерпали від примусової праці і зазнали торгівлі в невідконтрольних уряді районах, МОМ «Торгівля людьми в Україні – аналіз ситуації за 2015 р.»

http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/CT_situation%20analysis%20DEC%202015%20UKR_0.pdf

³² Статті 21, 24 та 46 Конституції України від 28 червня 1996 р.; статті 2, 7 і 14 Закону про ВПО; принципи 1, 2 і 19 з Керівних принципів ООН щодо переміщення осіб всередині країни.

³³ Відповідно до Тимчасового порядку фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 595 (Постанова № 595), всі бюджетні виплати, включно з пенсіями, жителям населених пунктів Донецької та Луганської областей, на території яких органи державної влади України не здійснюють свої повноваження було призупинено. 16 жовтня 2015 р. Вищий адміністративний суд України в справі № К/800/19418/15 визнав ці положення Постанови № 595 нечинними, проте на сьогодні це судові рішення залишається невиконаним. СММ звертає увагу на те, що пункт 8 Комплексу заходів з виконання Мінських угод передбачає «визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включно з соціальними виплатами, такими як пенсії та інші платежі (надходження та доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України)».

робить ВПО більш вразливими, і державні органи влади несуть відповідальність за активну підтримку переміщених осіб у реалізації їхніх прав³⁴.

6.3.1. Призупинення виплати пенсій у невідконтрольних уряді районах та переміщення соціальних служб

Призупинення виплати пенсій особам, які проживають у невідконтрольних уряді районах, мало негативні для них наслідки і особливо негативно вплинуло на літніх людей та очолювані жінками домогосподарства, які залишилися з обмеженими коштами для існування або без них. Крім того, переміщення державних соціальних служб призвело до того, що доступ до них все більш ускладнювався, що негативно вплинуло на тих людей, які залежали від діяльності цих установ³⁵. Притулки для жертв сексуального або гендерно-вмотивованого насильства та деякі спеціалізовані медичні служби були закриті в Луганську, внаслідок чого багато людей залишилося без доступу до спеціалізованої допомоги. Жінки-переселенки в Сєверодонецьку (Луганська область) зазначили, що вони переїхали до відконтрольних уряді районів через наявність там соціальних служб. У зв'язку з цим переселенки та активісти руху за права жінок з громадських організацій зробили особливий наголос на проблемі побутового насильства. За даними Громадської організації «Центр «Жіночі Перспективи», що знаходиться у Львові, жінки-жертви з родин ВПО, частина з яких вже стикалася з побутовим насильством у себе вдома, стали ще більш вразливими до таких випадків, але не повідомляють про них поліцію та служби захисту у зв'язку з відсутністю іншого житла та іншого вибору, крім як продовжувати жити разом з партнером, який піддає їх насильству.

6.3.2. Проблеми, пов'язані з реєстрацією ВПО та отриманням гуманітарної допомоги

Зареєстровані переміщені особи отримують довідку про взяття на облік ВПО, видану органами державної влади³⁶. Одержання цієї довідки є передумовою отримання пенсій, соціальної допомоги, пільг³⁷ та інших виплат, призначених для підтримки ВПО³⁸. Багато ВПО повідомляли, що процес реєстрації є складним та обтяжливим. Багато

³⁴ Статті 21, 22, 24 та 46 Конституції України від 28 червня 1996 р.; статті 2, 7 і 14 Закону про ВПО і принципи 1, 2, 3, 4 і 19 з Керівних принципів ООН щодо переміщення осіб всередині країни.

³⁵ Див. Тематичний звіт СММ ОБСЄ «Спостереження щодо колишніх бюджетних установ у Донецькій та Луганській областях»: www.osce.org/uk/ukraine-smm/151766?download=true

³⁶ Стаття 4 Закону про ВПО.

³⁷ Пункт 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 р. № 637 і пункт 8 Постанови № 595.

³⁸ Українське законодавство передбачає такі види грошової допомоги, що безпосередньо пов'язані із внутрішнім переміщенням: (а) щомісячна адресна допомога для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг у розмірі 442 гривні на кожного працездатного члена сім'ї і 884 гривні для пенсіонерів та дітей, але в будь-якому випадку не більше 2400 гривень на сім'ю (Постанова № 505); і (б) одноразова грошова допомога, сума якої визначається в індивідуальному порядку і виплачується з коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам» від 1 жовтня 2014 р. № 535).

ВПО зазначили, що через брак достатньої інформації про права ВПО, а також через відсутність єдиної установи для комплексного надання допомоги вони не можуть в повному обсязі скористатися своїми правами. В усіх областях ВПО однаково скаржилися на те, що вони змушені кожні шість місяців проходити повторну реєстрацію, щоб продовжити отримання соціальної допомоги³⁹.

Інколи місцеві жителі вбачали несправедливість у тому, що переселенцям надається соціальна та гуманітарна допомога. У деяких населених пунктах опитувані вважали, що допомога, яка зазвичай виплачувалася іншим групам населення (наприклад, постраждалим від Чорнобильської аварії), була скорочена, щоб більше бюджетних коштів можна було виділити ВПО.

Хоча багато місцевих жителів з розумінням ставилися до проблем, з якими стикаються переселенці, кілька ВПО розповіли, що вони стикалися з випадками незадоволення з боку членів місцевої громади щодо допомоги, яку вони отримували. Кілька ВПО також стикалися з обвинуваченнями в тому, що, продовжуючи проживати в невідконтрольованих урядом районах, вони використовують свій статус переселенця для отримання фінансової допомоги⁴⁰. У Харкові місцеві жителі розповіли СММ, що вони стикаються з проявами дискримінації, оскільки як ВПО користуються послугами безкоштовно або в особливому порядку, як, наприклад, за окремими чергами для ВПО в деяких місцевих установах. Деякі респонденти з приймаючих громад вважали несправедливим, що незареєстровані ВПО, які є самозайнятими особами, не сплачують місцевих податків, таких як податок на майно, транспортний податок та внески до фонду соціального страхування, у той час як вони отримують допомогу від місцевих організацій. І ВПО, і представники приймаючих громад висловили думку, що державна допомога повинна надаватися всім громадянам, які її потребують, а не тільки переміщеним особам.

ВПО повідомляли про не зовсім зрозумілий принцип розподілу допомоги від гуманітарних організацій. ВПО в західних та центральних областях України висловили думку, що гуманітарну допомогу отримують лише ВПО в східних областях України. Проте жінка-ВПО в Станиці Луганській вважала, що ВПО, які живуть поблизу лінії

³⁹ Нещодавніми змінами до Закону про ВПО, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24 грудня 2015 р. № 921-VIII спрощено процедуру взяття на облік ВПО. Згідно з цими змінами, довідки про взяття на облік ВПО не обмежуватимуться шестимісячним строком дії та видаватимуться на безстроковій основі. Однак на практиці, за спостереженнями СММ, органи державної влади все ще застосовують Постанову № 509, яка не відповідає положенням Закону про ВПО зі змінами.

СММ звертає увагу на те, що згідно з Листом Міністерства соціальної політики України від 16 лютого 2016 р. «Про посилення контролю щодо обліку внутрішньо переміщених осіб» (Лист), місцеві структурні підрозділи з питань соціального захисту отримали вказівки щодо призупинення соціальних виплат зареєстрованим ВПО на основі інформації, отриманої з Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби або інших органів державної влади. Згідно з Листом, соціальні виплати мають бути призупинені до підтвердження адреси проживання ВПО Державною міграційною службою або особисто переміщеними особами. СММ отримала відомості, що внаслідок масових перевірок облікового статусу ВПО, які відбувалися в усіх областях країни, як зазначено в Листі, соціальні виплати були призупинені сотням тисяч ВПО на невизначений час.

зіткнення, отримують менше допомоги, ніж ті, хто живе подалі від неї. ВПО в Чернігові вважали, що гуманітарні організації нехтують проблемами, що виникають в їхній області, оскільки кількість ВПО там значно менша порівняно з іншими областями.

Зрештою, документи, «видані» «установами» «ДНР» та «ЛНР» на Донбасі, а також фактичними органами влади Криму не визнаються органами державної влади України, а тому відсутність свідоцтва про народження та деяких інших документів⁴¹ обмежує доступ переселенців до систем соціального забезпечення, освіти⁴² й охорони здоров'я. Відсутність свідоцтва про смерть значно ускладнює реалізацію права на розпоряджання, успадкування та повернення втраченої власності. За українським законодавством, для юридичного встановлення фактів, засвідчених документами, що були видані в непідконтрольних уряду районах, потрібне відповідне судове рішення, отримання якого, на думку переселенців, є тривалим та складним процесом⁴³. Респонденти-ВПО з Донбасу та Криму повідомляли про проблеми з визнанням документів, які були видані в непідконтрольних уряду районах, внаслідок чого переселенці не могли в повному обсязі користуватися своїми правами. ВПО з Криму повідомляли здебільшого про труднощі з одержанням українських свідоцтв про народження дітей, які народилися в Криму.

6.4. Участь у місцевих виборах

За міжнародними нормами, ВПО повинні мати право голосу та участі в громадсько-політичному житті країни.⁴⁴ ВПО не мали можливості проголосувати на місцевих виборах, що проводилися в Україні в жовтні та листопаді 2015 року⁴⁵. За українським

⁴¹ Див. Розділ 5.2.1. Звіту СММ «Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні», грудень 2015 року, <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321>.

⁴² Під час обговорень у фокус-групах багатьох ВПО з Донбасу та Криму поділилися своїм занепокоєнням з приводу подальшої освіти і невизнання дипломів та свідоцтв, виданих в непідконтрольних уряду районах.

⁴³ 24 лютого 2016 р. набрали чинності зміни до Цивільного процесуального кодексу України, які повинні прискорити та спростити провадження у справах про встановлення фактів народження та/або смерті в непідконтрольних уряду районах. Зокрема, відповідно до цих змін, тепер будь-яка уповноважена особа зможе звернутися до будь-якого суду, розташованого в підконтрольних уряду районах, із заявою про встановлення факту народження в непідконтрольних уряду районах. Так само родичі померлого або їхні представники зможуть подати заяву про встановлення факту смерті в непідконтрольних уряду районах. Такі справи розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду. Рішення в таких справах підлягає негайному виконанню.

⁴⁴ Див. статтю 21 Загальної декларації прав людини, Генеральна Асамблея ООН, 10 грудня 1948 р., 217A (III), U.N. Doc A/810 в 71 (1948); статтю 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Генеральна Асамблея ООН, 16 грудня 1966 р., G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171, набрав чинності щодо України 23 березня 1976 р.; принцип 22 Керівних принципів ООН щодо переміщення осіб всередині країни; пункт 9 Рекомендації (2006) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб.

⁴⁵ Місцеві вибори відбулися 25 жовтня і 15 листопада 2015 р. в усіх областях України, за винятком Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, і 29 листопада 2015 р. в Маріуполі та Красноармійську (Донецька область). Див. Закон України «Про особливості проведення голосування на чергових виборах депутатів Красноармійської міської ради, Красноармійського міського голови (Донецька область) та депутатів Маріупольської міської ради,

законодавством, умовою участі у місцевих виборах є відповідне зареєстроване місце проживання⁴⁶, тому для участі в голосуванні переміщені особи, що тимчасово проживають в приймаючих громадах, повинні були пройти перереєстрацію. Зміна зареєстрованого місця проживання могла б призвести до втрати статусу ВПО та пов'язаної з ним соціальної допомоги⁴⁷.

Респонденти під час опитування, проведеного СММ, убачали в цьому порушення своїх основних прав та перешкоду для налагодження конструктивних стосунків із приймаючими громадами. У багатьох місцях переміщені особи вважали, що вони повинні мати право голосу на місцевих виборах, щоб брати рівноправну участь у житті місцевих громад. Вони вважали, що інакше політичні партії не будуть вмотивовані радитися з ними та захищати їхні права. Один чоловік-ВПО висловив своє розчарування такою ситуацією, заявивши, що «коли йдеться про сплату рахунків, мобілізацію та податки, нас вважають громадянами України. Але коли справа доходить до голосування в населеному пункті, де ми проживаємо, нас позбавили наших прав».

6.5. Проблеми безпеки, що стають на заваді безпечному та довгостроковому поверненню ВПО додому

СММ зауважила, що бойові дії, зареєстровані випадки порушення прав людини в невідконтрольних уряду районах та обмеження доступу до правосуддя розглядалися як фактори, що заважали безпечному та довготривалому поверненню ВПО додому. Хиткий стан безпеки, наявність збройних формувань, страх переслідування, знищені об'єкти інфраструктури та зруйновані будинки разом з обмеженим доступом до нерухомого майна в охоплених конфліктом районах відбивають у ВПО бажання повернутися назад. Кілька опитаних зізналися, що були стурбовані наявністю мін і снарядів, що не розірвалися. Це, на їхню думку, становило серйозну перешкоду для повернення.

Маріупольського міського голови (Донецька область)» від 10 листопада 2015 р. № 775-VIII. Див. Рекомендації ОБСЄ/БДПЛ в Підсумковому звіті Місії зі спостереження за виборами за результатами місцевих виборів в Україні від 25 жовтня 2015 р. («Державні органи повинні запровадити заходи для забезпечення рівного виборчого права та надати право голосу на місцевих виборах різним групам громадян, в тому числі ВПО за умови проживання у відповідній місцевості протягом певного строку»), <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/223811>. Крім того, голосування на місцевих виборах на Донбасі, яке передбачено Мінськими угодами, може спричинити певні труднощі для ВПО.

⁴⁶ Громадяни, які належать до відповідних територіальних громад, що підтверджується їхнім зареєстрованим місцем проживання в паспорті або тимчасовому посвідченні громадянина України, мають право голосу на місцевих виборах (стаття 3 Закону України «Про місцеві вибори» від 15 липня 2015 р. № 595-VIII).

⁴⁷ Незважаючи на відсутність чітко сформульованого положення щодо втрати статусу ВПО, відповідно до статті 4 Закону про ВПО в редакції 2015 р., що діяла на момент проведення місцевих виборів, підставою для взяття на облік ВПО була наявність реєстрації місця проживання на території, що постраждала внаслідок збройного конфлікту або у зв'язку з виникненням інших обставин, визначених законом, на момент їх виникнення. Таким чином, зміна реєстрації місця проживання могла б призвести до втрати переселенцями цього необхідного місця реєстрації, внаслідок чого вони могли б втратити статус ВПО та відповідні соціальні виплати.

Незалежно від віку та статі, серед головних причин внутрішнього переміщення респонденти називали постійні бойові дії, обстріли та загальний стан небезпеки⁴⁸. Через бойові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей України була також зруйнована інфраструктура, внаслідок чого тисячі людей залишилися без доступу до питної води, електрики та опалення⁴⁹. Переселенка з Донбасу, яка проживає в Черкаській області, згадувала випадок, коли попри обстріли люди лягали посеред дороги, щоб не дозволити автоцистернам поїхати геть, не розподіливши питну воду серед місцевих жителів.

Багато ВПО з Донбасу висловлювали стурбованість наявністю в їхніх рідних місцях збройних формувань. Жінки особливо відзначали загрози та ризики для безпеки, збільшення числа озброєних осіб в житлових районах, а також відсутність механізмів захисту. У підконтрольному уряду Мангуші (Донецька область) опитані жителі були стурбовані присутністю у селищі озброєних солдат, через що батьки не могли дозволити дітям ходити до школи без супроводу. У таких умовах зростає ризик гендерно-вмотивованого насильства. Одна дівчинка-підліток розповіла спостерігачам СММ про те, що вона пережила у підконтрольних «ЛНР» районах. Коли вона йшла зі своєю матір'ю вздовж дороги, поруч зупинилася машина з озброєними людьми, які спробували заштовхнути дівчинку в машину, але матір переконала їх відпустити її.

Під час обговорень та інтерв'ю вихідці з Донбасу висловили свої побоювання, що після повернення до непідконтрольних уряду районів вони можуть зазнати переслідувань через свої політичні погляди, участь у проукраїнських мітингах або просто за своє бажання переселитися до підконтрольних уряду районів. Як загрозу для власної безпеки у разі повернення багато ВПО згадували випадки викрадення, незаконного затримання, примусової праці та розправи без суду та слідства.

Інші⁵⁰ зазначали відсутність свободи слова та випадки переслідування релігійних груп, крім Української православної церкви (УПЦ) у районах, непідконтрольних уряду. Місія отримала кілька заяв від ВПО, у яких стверджується про випадки захоплення храмів Свідків Єгови, викрадень, незаконних арештів та побиття або тортур членів їхньої релігійної громади в непідконтрольних уряду районах Донецької та Луганської

⁴⁸ Кілька ВПО були стурбовані відсутністю захисту від артилерійських та мінометних обстрілів під час очікування в чергах за гуманітарною допомогою. Інші зазначали негаразди зі здоров'ям, у тому числі утруднене дихання, спричинене вибухами ракет. Багато людей жило в умовах безперервних обстрілів та постійного страху за своє життя та безпеку своїх дітей. Деякі були свідками обстрілів дитячих садків, лікарень та шкіл, результатом чого були розбиті віконні шибки та пошкодження від осколків. Інші згадували обстріли автостанцій та залізничних станцій, внаслідок чого гинули люди. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), з середини квітня 2014 р. майже 2000 цивільних осіб було вбито під час бойових дій в Україні, таким чином приблизна кількість жертв від початку конфлікту становить 30 903, з яких 9371 загинув і 21 532 поранені (ці дані включають як цивільних осіб, так і військовослужбовців Збройних сил України, а також членів збройних формувань). Див. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf.

⁴⁹ Див. тематичний звіт СММ ОБСЄ «Доступ до води в охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей», вересень 2015 року <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/183191>.

⁵⁰ Учасники обговорень у фокус-групах згадували лише деякі релігійні групи, але це не означає, що тільки зазначені вище групи могли зазнавати переслідувань.

областей. Пастор однієї з протестантських громад з Чернівців стверджував, що в підконтрольних «ДНР» районах членів його церкви переслідували і страчували⁵¹. Пастор протестантської громади з одного з підконтрольних «ДНР» районів, який переселився до Дніпропетровської області, повідомив, що члени «ДНР» захопили приміщення їхньої громади, після чого багато членів їхньої релігійної громади поїхали звідти. Він боявся повертатися, оскільки за його затримання члени «ДНР» пропонували винагороду.

Кілька хлопців з числа ВПО в Херсоні розповіли СММ, що члени «ДНР» залучали їхніх однокласників (віком 16-17 років) до риття окопів, що збільшувало їхню тривогу щодо повернення. Кілька дівчат-підлітків повідомили про випадки викрадення і свавільного затримання родичів та знайомих. Одна літня жінка розповіла СММ про три родини, які мали відкриті проукраїнські погляди, через що членів цих родин начебто розстріляли.

Одна переселенка в підконтрольному «ЛНР» Молодогвардійську (Луганська область) розповіла СММ, що її брат та чоловік є членами «ЛНР», тому вона не почуватиме себе в безпеці, якщо повернеться до підконтрольних уряду районів. Вона також переживала через те, що її молодшого сина мобілізують в українську армію, якщо вона повернеться до підконтрольних уряду районів.

Зрештою, багато ВПО з Донбасу були стурбовані тим, що за їхньої відсутності їхні будинки могли бути зайнятими іншими особами, пограбованими або зруйнованими⁵². Один переселенець сказав, що в будинку на його дачній ділянці живуть озброєні чоловіки. Ще одному переселенцю подзвонив його сусід і спитав, чи збирається той повертатися, а якщо так, то коли, бо сусідові наказали повідомити, чи квартира пустує.

ВПО також скаржилися, що вони продовжують отримувати рахунки на оплату комунальних послуг з їхніх покинутих місць проживання в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також висловили занепокоєння накопиченням значних боргів.

⁵¹ Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні продовжує повідомляти про порушення свободи віросповідання, у тому числі щодо малих християнських деномінацій на територіях, що перебувають під контролем збройних формувань:

http://www.un.org.ua/images/stories/12th_ONCHR_report_on_Ukraine_EN.pdf. Див. також звіт Центру громадянських свобод та Міжнародного партнерства за права людини «Коли Бог стає зброєю. Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на сході України», квітень 2015 року, http://iphronline.org/wp-content/uploads/2015/07/when_god_becomes_the_weapon_may2015.pdf.

⁵² За даними звіту Норвезької ради у справах біженців «Права на житло, землю та власність переміщених та постраждалих від конфлікту громад на сході України», січень 2016 року, «структури» «ЛНР» видали наказ, згідно з яким об'єкт власності підлягає конфіскації, якщо він пустує упродовж 45 днів.

7. Свобода пересування як обтяжуюча обставина для переміщеного населення

СММ зауважила, що свобода пересування через лінію зіткнення залишається однією із серйозних проблем із захисту цивільного населення, у тому числі ВПО, в окремих районах Донецької та Луганської областей України і становить суттєву загрозу для фізичної безпеки осіб, котрі опинилися у пастці збройного конфлікту⁵³. З огляду на обмежену кількість контрольних пунктів в'їзду-виїзду для перетину лінії зіткнення люди змушені їхати на великі відстані та очікувати в довгих чергах⁵⁴. Контрольні пункти в'їзду-виїзду можуть закриватися майже без попередження, тому люди перетинають лінію зіткнення в недозволених місцях, наражаючись на ризик вибуху мін та снарядів, що не розірвалися.

Багато ВПО оселилися далеко від лінії зіткнення, проте немало було й таких, що вирішили залишитися ближче до рідних місць. Для них обмеження свободи пересування і необхідність отримувати перепустки становлять суттєву проблему, що позначається на їхньому повсякденному житті. Заходи, передбачені в Тимчасовому порядку здійснення контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів уздовж лінії розмежування в межах Донецької та Луганської областей («Тимчасовий порядок»), вплинули на свободу пересування ВПО з Донбасу, які оселилися в різних областях України і час від часу здійснювали короткі поїздки до своїх рідних місць, щоб оцінити ситуацію з безпекою, перевірити своє майно, допомогти родичам або забрати свої особисті речі.

Обмеження свободи пересування вплинули на єдність родин через те, що були обмежені зв'язки між родичами, які живуть по різні боки лінії зіткнення, що значно ускладнювало примирення та безпечне і добровільне повернення. Значною мірою ці чинники позначились на літніх людях. Переселенці похилого віку повідомляли про проблеми, з якими вони стикалися при використанні інформаційних технологій для отримання дозволів в режимі он-лайн через відсутність доступу до мережі Інтернет або через брак навичок. Вони також скаржилися на те, що доводиться довго чекати на контрольних пунктах в'їзду-виїзду, що особливо нестерпно у спеку та в морози. Взимку перетинати лінію зіткнення дуже небезпечно, особливо для літніх людей з обмеженими можливостями та людей з обмеженою здатністю до пересування.

Міни та снаряди, що не розірвалися, становлять ще одну загрозу для ВПО, які здійснюють поїздки додому та повертаються до місця свого переміщення. Кілька переміщених осіб розповіли, що почуваються небезпечно на контрольних пунктах

⁵³ Див. Тематичний звіт СММ ОБСЄ «Захист мирного населення та свобода пересування в Донецькій і Луганській областях», <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/157021?download=true>

⁵⁴ За відомостями Офісу ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА), у березні 2016 р. Державна прикордонна служба зафіксувала близько 96 000 осіб, які проходили через КПВВ «Станція Луганська». У середньому 8000 осіб бажали перейти через КПВВ «Зайцеве», що суттєво перевищує прогнозовану денну пропускну здатність у 5500 осіб. Бюлетень з гуманітарних питань, Україна, випуск 9, 1-30 квітня 2016 р.

http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/humanitarian_bulletin_ukraine_-_issue_09_eng%20%281%29.pdf

в'їзду-виїзду, які можуть стати мішенню для обстрілів. Одна переселенка з Кременної (Луганська область), яка живе близько до лінії зіткнення, згадувала про випадок з однією її знайомою, яка мала діабетичний приступ вночі. Машина швидкої не змогла потрапити до хворої, оскільки вночі контрольні пункти в'їзду-виїзду були закриті.

ВПО з Автономної Республіки Крим сказали, що для них важко і небезпечно повертатися додому. Кримська татарка, яка мешкає в центрі компактного проживання в Київській області повідомила, що їхні чоловіки, що залишилися в Криму, не перетинають лінію адміністративного кордону (АК) через страх, що більше не зможуть повернутися. Вони також розповіли, що тепер значно важче перетинати АК через призупинення руху громадського транспорту і через блокаду руху та потоку вантажів через АК, яку 20 вересня 2015 р. влаштували активісти⁵⁵.

8. Особливі питання, що стосуються переміщених осіб кримськотатарського походження

Органи державної влади України не ведуть статистики переміщених осіб за їхньою етнічною приналежністю або за ознакою приналежності до корінних народів. З власних причин багато ВПО, у тому числі і кримські татари, не реєструються офіційно, що ускладнює складення статистичних оцінок⁵⁶. Точна кількість переселенців-кримських татар, які переїхали до підконтрольних уряду районів, залишається невідомою⁵⁷. Більшість із них влаштувалися в приміщеннях приватного житлового фонду переважно в західних і центральних областях України. До інших специфічних проблем, з якими стикаються ВПО кримськотатарського походження, можна віднести проблеми, пов'язані з їхньою мовою, культурою та релігією.

8.1. Взаємовідносини між кримськими татарами і приймаючими громадами

Взаємовідносини між переселенцями кримськотатарського походження і приймаючими громадами зазвичай оцінюються дуже позитивно як самими переселенцями, так і представниками приймаючих громад у Львівській, Чернівецькій і Київській областях. Сприйняття кримських татар часто йде через призму їхньої історії та депортації з Кримського півострова в 1944 році. Опинившись у складних умовах внаслідок переміщення, вони користуються прихильністю за свою політичну вірність і завдяки своєму опору кримським подіям. Члени приймаючих громад сприймають кримських татар як дуже відкритих людей і таких, що готові робити свій внесок у

⁵⁵ Активісти припинили блокувати контрольні пункти в'їзду біля АК після того, як 17 січня 2016 р. набрала чинності постанова Кабінету Міністрів про заборону товарообігу з Кримом.

⁵⁶ Кілька кримських татар пояснили, що вони не хочуть, щоб в їхніх паспортах ставили відмітку з їхньою новою адресою. Інші не хочуть повідомляти свої особисті дані без гарантій, що ці дані не будуть передані в інші інстанції.

⁵⁷ Під час парламентських слухань було названо офіційну цифру в 21 636 осіб станом на 23 грудня 2015 р., <http://ru.krymr.com/content/news/27558534.html>. За словами Мустафи Джемілева, лідера кримськотатарського народу, чисельність переселенців із Криму з березня 2014 р. становить приблизно 35 000 осіб, більшість з яких походять з кримськотатарської громади <http://www.unian.ua/society/1213359-djemilev-chiselnist-pereselentsiv-z-okupovanogo-krimu-stanovit-35-tisyach-osib.html>.

культурне життя громади та іншими способами сприяти її розвитку. Опитані члени місцевих громад часто давали схвальні відгуки активній життєвій позиції кримських татар у приймаючих громадах та їх фінансовій незалежності.

Кримські татари мають іншу релігію, культуру, мову і традиції. Попри загалом позитивне ставлення до кримських татар-переселенців, були повідомлення про кілька випадків напружених стосунків із приймаючими громадами. У селі Нова Гребля в Вінницькій області близько 150 кримських татар оселилися в гуртожитку, орендованому у сільської ради. У вересні 2015 р. голова сільської ради повідомив СММ, що договір оренди житла для ВПО не було продовжено. Він також категорично заперечував факти будь-яких напружених стосунків із членами громади на культурному або релігійному ґрунті. Однак місцеві жителі розповіли СММ, що вони не знають до якої «гілки» ісламу належать кримськотатарські переселенці. Це призводило до зростання непорозуміння та недовіри. Жінки ходили з покритою головою і більшу частину часу залишалися в гуртожитку. Чоловіки брали участь у бойових діях, повертаючись із зони конфлікту під час ротації. Кримськотатарські жінки говорили, що вони небагато спілкуються з місцевими жінками, крім коротких моментів спілкування під час покупок у магазинах. Вони думали, що сільські жителі вважають їх неосвіченими, хоча серед них є і лікарі, і медсестри.

ВПО згадували кілька інцидентів між сільськими жителями і кримськотатарськими переселенцями в 2015 році, принаймні два з яких закінчилися фізичним насильством і пораненнями. За словами голови сільської ради Нової Греблі, ці інциденти сталися через «кількох радикально налаштованих релігійних ВПО», які, на його думку, сіяли паніку і страх серед сільських жителів. Місцеві жителі розповіли СММ, що вони вважають, що кримські татари живуть ізольовано за свої власним бажанням, але водночас, на їхню думку, кримські татари позитивно впливають на економічний розвиток села.

8.2. Проблеми, пов'язані з мовою, культурою і релігією

Майже всі опитані кримськотатарські переселенці висловили СММ свою стурбованість з приводу мови. За їхніми словам, вдома вони розмовляють здебільшого своєю рідною мовою. Оскільки велика кількість цих ВПО розкидана по різних областях України, у школах недостатньо кримськотатарських дітей для того, щоб виділити окремі класи з навчанням кримськотатарською мовою⁵⁸.

НУО «Крим SOS» проявила ініціативу щодо заснування Кримського Дому у Львові. У грудні 2015 року Львівська міська рада затвердила виділення приміщень для культурного центру Кримський Дім. У Дрогобичі (Львівська область) міська рада надала кримським татарам безкоштовні приміщення для культурного та релігійного

⁵⁸ Згідно з Порядком поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 20 лютого 2002 р. № 128, при вивченні мов національних меншин, наприклад, кримськотатарської, кількість учнів повинна бути не менше 8 у кожній групі при двох групах на клас.

центру. Кримськотатарський переселенець відзначив важливість цієї події, завдяки якій, та ще при сталій підтримці фонду «Карітас», його громаді вдалося отримати приміщення для молитов, заснувати культурний центр і організувати виставку в міському музеї. Відділ соціального захисту в Дрогобичі також допоміг кримськотатарським переселенцям провести інформаційно-ознайомчі заходи, присвячені їхній культурі.

Переміщені кримські татари повідомляли, що в місці, куди їх переселили, недостатньо мусульманських місць поховань, що становить серйозну проблему релігійного характеру. Одна кримськотатарська переселенка, яка оселилася в Києві, розповіла СММ про труднощі, з якими вона зіткнулася, коли їй довелося поховати свого батька після його смерті (в Києві), оскільки в Київській області було лише одне мусульманське кладовище. У грудні 2015 р. міська рада у Львові виділила на одному з міських цвинтарів додаткову ділянку землі під поховання згідно з мусульманськими традиціями.

Майже всі опитані кримські татари повідомляли СММ, що вони моляться переважно вдома, однак вони знають про існування мечетей в їхньому районі переміщення. Кримська татарка з центру компактного проживання в Літках (Київська область) сказала, що подорож до найближчої мечеті займає приблизно три години, та й транспорт туди не завжди ходить. У Львові, завдяки відкриттю нового Ісламського центру в червні 2015 року, громада отримала достатньо велике приміщення для молитов.

Розсіяні по всій Україні, кримські татари висловили стурбованість щодо браку громадських зв'язків у районі їхнього переміщення, а також через неможливість відвідати своїх родичів у Криму для участі в родинних святах.

8.3. Проблеми, пов'язані з поверненням

Багато ВПО з Криму пояснили, що причиною їхньої втечі і небажання повертатися додому був страх переслідування з боку фактичної влади в Криму за їхні політичні погляди, зокрема за висловлення своєї окремої думки. Майже всі опитані кримські татари покинули Кримський півострів через їхні побоювання політичного переслідування і дискримінації, а саме їхнього права на свободу, особисту недоторканність і свободу віросповідання. Вони повідомляли про випадки серйозних порушень прав людини, наприклад, неспроможність розслідувати випадки зникнення, викрадення і незаконного затримання в Криму як приклади порушень прав, які заважають їм повернутися додому.

Люди висловили стурбованість, що в їхніх оселях можуть влаштовувати пошуки «екстремістської» релігійної літератури і що вони побоюються переслідувань з боку фактичних органів влади в Криму за володіння книжками ісламської тематики. Інші опитані сказали, що через обшуки будинків вони почувають себе «стурбовано і принижено». Кримськотатарські жінки зазначили, що під час обшуків їм не дають навіть часу, щоб покрити голову. Одна кримськотатарська жінка, яка оселилася в Києві, дружина одного з активістів і члена Меджлісу, так описала обшук в їхньому будинку: «Уранці 16 вересня 2014 р. п'ять чи шість озброєних чоловіків увійшли до нашого будинку і спитали, де ми зберігаємо заборонену літературу, зброю і наркотики. Вони шукали всюди, навіть серед дитячих іграшок, але нічого не знайшли, і я думаю, що вони зробили це, щоб залякати нас».

9. Підсумкові спостереження

На основі інформації, зібраної спостерігачами Місії під час розмов з ВПО і представниками приймаючих громад по всій Україні, СММ виявила низку проблем, що потребують особливої уваги і відповідних дій з боку усіх зацікавлених сторін.

- У першу чергу всі ВПО повинні мати рівний доступ до здійснення своїх громадянських і політичних прав.
- Також необхідно забезпечити однакове ставлення до переселенців в частині доступу до житла, працевлаштування і соціального захисту.
- Необхідно вжити заходи для відновлення єдності родин і соціальної згуртованості, відродити довіру всередині громад і викоринити упередженість щодо ВПО. Усі ці заходи сприятимуть їхньому безпечному поверненню, успішній реінтеграції і примиренню.
- Обмеження свободи пересування цивільних осіб не повинно непропорційно впливати на переміщених осіб, які перетинають лінію зіткнення, або заважати їхньому безпечному поверненню.

Будь-які заходи, спрямовані на поліпшення становища ВПО, повинні бути корисними як для самих ВПО, так і для місцевих громад, щоб не створювати напруженості всередині громад. Слід запровадити додаткові ініціативи для розширення доступу переселенців до соціально-економічних можливостей задля покращення їхньої здатності до самозабезпечення і зменшення їхньої залежності від допомоги з боку держави.

ВПО також повинні мати доступ до чіткої інформації щодо процедури реєстрації ВПО, пільг та законодавчих змін, які їх стосуються. Щодо переміщених кримських татар, держава на усіх рівнях повинна реагувати на їхні особливі проблеми, пов'язані зі збереженням і застосуванням їхньої мови, культури і релігії. Зрештою, міжнародна спільнота мусить надавати допомогу і підтримку органам влади України для пошуку вирішення тих проблем, які висвітлені в цьому звіті.